

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Хоменка Олександра Володимировича на тему: «Правові дефініції: поняття, природа та значення (порівняльно-правовий аспект)», подану на наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – Право)

Розбудова в сучасній Україні демократичної, правової та соціальної держави, основу розвитку якої складає верховенство права, принципи рівності, гуманізму, справедливості та інші загальнолюдські цінності, об'єктивно передбачає необхідність втілення масштабних реформ практично у всіх сферах та галузях суспільного життя, у тому числі в межах правової матерії. Очевидно, що відповідні соціальні перетворення вимагають належного законодавчого забезпечення та обумовлюють необхідність здійснення системного доктринального осмислення і перегляду багатьох правових інститутів, приведення їх у відповідність до реалій сьогодення з метою забезпечення стабільного розвитку правореалізаційної практики.

В цих перехідних умовах суттєво зростає роль та значення дефінітивного апарату сучасного права, за допомогою якого правові та інші суспільно важливі, юридично значущі поняття набувають конкретного змістовного насичення в межах визначеного темпорально-просторового континууму. Сучасна правореалізаційна практика переконливо свідчить, що без забезпечення якісного понятійно-дефінітивного апарату права, втіленого насамперед у нормах чинного законодавства, неможливо вести мову про прогресивний розвиток суспільних відносин як приватного, так і публічного характеру. Невизначеність у питаннях справжнього змісту правових та юридично значущих понять, у тому числі їх доктринального осмислення, може призвести до того, що право і, зокрема, законодавство не виконуватиме свого регулятивно-охоронного призначення, не слугуватиме ефективним засобом забезпечення та захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, поступово втрачатиме свій авторитет у суспільстві.

На актуальність обраної теми дисертаційного дослідження впливає також той факт, що понятійно-категоріальний апарат як юриспруденції, так і важливих сфер та галузей життєдіяльності суспільства, перебуває у постійному розвитку, особливо у період соціально-економічних та політичних трансформацій, оскільки саме в цих умовах нерідко переосмислюються змістовні параметри відповідних терміно-понять, їх ідеологічні засади, цілі та функції. Більше того, в цих умовах нерідко виникають нові понятійні конструкції, які потребують правильного тлумачення в контексті реалій сьогодення, у тому числі в межах права як особливої соціонормативної системи, здатної справляти вагомий вплив на свідомість, волю та поведінку індивідів.

З огляду на зазначене, спроба О. В. Хоменка у своєму дисертаційному дослідженні висвітлити природу та значення правових дефініцій у контексті розвитку демократичних правових систем сучасності є цілком виправданою як з наукової точки зору, так і в контексті розвитку законодавства України та правозастосовної практики.

Крім цього, доцільно наголосити, що дисертаційне дослідження О. В. Хоменка виконане відповідно до програми науково-дослідної діяльності Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України і є складовою частиною планових тем відділу теорії держави і права «Право і прогрес: запити громадянського суспільства» (номер державної реєстрації: 0117U002697). В межах дослідження даної теми здобувачем висвітлені та надані теоретико-методологічні рекомендації щодо перспектив удосконалення правових дефініцій в контексті функціонування та розвитку сучасної правової системи України. Виконання роботи в Інституті держави і права імені В. М. Корецького НАН України в межах планової теми наукових досліджень відділу теорії держави і права сприяло не лише обґрунтуванню наукових ідей дисертантом, але й їх солідній апробації.

На основі аналізу значного кола наукових джерел, у тому числі монографічних (296 найменувань), дисертантом визначено ті аспекти

досліджуваної проблеми, які вже були предметом наукового аналізу, а також ті з них, які ще залишаються поза науковою увагою. Наукові положення, висновки і пропозиції дисертаційного дослідження є аргументованими та змістовними. Обґрунтованість і достовірність одержаних результатів підтверджується: застосуванням сучасних підходів та методів наукових досліджень, а також принципів наукового пізнання; опрацюванням значної кількості наукових та емпіричних джерел; методологічною обґрунтованістю вихідних положень дослідження; практичною значущістю результатів дослідження, які можуть бути використані у різних галузях суспільної діяльності.

Визначені дисертантом завдання забезпечили досягнення поставленої мети – з'ясування сутності, ролі та значення правових дефініцій в контексті розвитку демократичних правових систем сучасності. Основними серед них є обґрунтування методологічної бази дослідження правових дефініцій в контексті загальнотеоретичної юриспруденції; аналіз концептуальних підходів до розуміння поняття «правові дефініції» та обґрунтування на цій основі його авторського бачення; визначення змісту формальних та сутнісних аспектів правових дефініцій, а також їх основних ознак та функцій; виявлення та аналіз чинників формування дефінітивного апарату сучасного права; порівняльно-правовий аналіз особливостей функціонування правових дефініцій в романо-германській та англосаксонській правовій сім'ях; обґрунтування напрямів удосконалення правових дефініцій в контексті функціонування та розвитку сучасної правової системи України.

У дисертаційному дослідженні чітко сформульовано його предмет – порівняльно-правовий аспект поняття, природи та значення правових дефініцій як самостійної частини об'єкту, яким є правові дефініції як юридичний феномен.

При підготовці дисертаційного дослідження здобувачем використано систему принципів та підходів, яка побудована на філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціальних методах, що обрані з урахуванням мети та

завдань дисертаційного дослідження. Всі вони забезпечили досягнення мети дисертації, об'єктивний аналіз досліджуваного предмету. Особливого значення набуло застосування діалектичного та метафізичного підходів при дослідженні правових дефініцій.

Аналіз ідей та положень, які складають наукову новизну і відображають внесок дисертанта у досліджувану проблему, надає можливість зробити висновок, що аналізована дисертація є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексним теоретико-правовим дослідженням правових дефініцій як явища правової дійсності. На нашу думку, аргументованими і переконливими є положення, обґрунтовані уперше. Мова йде про обґрунтування авторського уявлення про сутність та призначення правових дефініцій, формування яких не доцільно завжди обмежувати лише відповідними логічними прийомами та мовними правилами. У зв'язку із цим, автором запропоновано власне бачення змісту поняття «правова дефініція» як особливого засобу забезпечення цілісності та узгодженості правового регулювання, який за допомогою відповідних мовних правил, логічних прийомів, а також з урахуванням визначених соціокультурних параметрів, надає можливість точно визначити поняття і суттєві ознаки певного юридично значущого явища або предмета у доступній для розуміння формі з метою підвищення ефективності реалізації правових норм (с. 8).

Не викликають сумніву і положення, що удосконалено та стосуються характеристики формальних і сутнісних аспектів правових дефініцій, методології їх дослідження, а також функціонального призначення. Обґрунтованими є ідеї, які набули подальшого розвитку і стосуються вимог, яким повинні відповідати законодавчі дефініції, характеристики природи, ролі та значення правових дефініцій в сучасному романо-германському та англосаксонському праві, а також пропозиції щодо напрямів удосконалення правових дефініцій в національній правовій системі України (с. 9-10).

Логічною та послідовною є структура дисертаційного дослідження, яка складається з трьох розділів, розділених на 9 підрозділів. Розділ 1 присвячений

теоретико-методологічним засадам дослідження правових дефініцій. Розпочинається дослідження з обґрунтування методологічної основи аналізу правових дефініцій як самостійного юридичного феномену. На основі узагальнення існуючих і традиційних на сьогодні у науковій літературі підходів до розуміння сутності та природи правових дефініцій, автор обґрунтовує необхідність їх розширення, оскільки наукове осмислення відповідних явищ або феноменів соціальної дійсності, у тому числі правових, не повинно обмежуватися лише формально-логічним та лінгвістичним підходами, що пов'язано насамперед з соціальним виміром права як унікального нормативного феномена людської цивілізації (с. 15-17).

Підрозділ 1.2 дисертації присвячено дослідженню основних особливостей історичного процесу формування та розвитку правових дефініцій. В дисертації досліджено історичні етапи становлення правових дефініцій, починаючи з епохи Античності, та обґрунтовано висновок про те, що остаточне набуття правовими дефініціями статусу необхідного та обов'язкового атрибуту забезпечення стабільного і ефективного функціонування правової системи в цілому відбулося протягом періоду Новітнього часу, хоча правові дефініції як відповідні засоби юридичної техніки правові дефініції остаточного виникли у період функціонування правової системи Стародавнього Риму (с. 35-38, 49-50).

Особливості сучасного розуміння поняття «правова дефініція» українськими та зарубіжними вченими висвітлені автором у підрозділі 1.3 дисертації. Узагальнюючі існуючі підходи до характеристики сутності та природи правових дефініцій, дисертант наголошує, що правові дефініції у багатьох випадках повинні розглядатися не лише у контексті формально-логічної та мовної конструкції, але й тісному взаємозв'язку з цивілізаційно-культурними параметрами багатоманітної соціальної дійсності, що надає можливість забезпечити єдність і цілісність нормативно-аксіологічного континууму певного суспільства і держави, нехтування яким призводить до зниження ефективності правового регулювання (с. 54-56).

Відтак, дисертантом обґрунтовується слушна думка, що правова дефініція у багатьох випадках поєднує в собі не лише логічну та лінгвістичну складову її осмислення, а у багатьох випадках також і гносеологічний та прагматичний аспекти, системне врахування яких є необхідною передумовою забезпечення ясності та точності опису основних ознак відповідного правового чи юридично значущого явища з метою забезпечення ефективного правового регулювання суспільних відносин (с. 57-61).

Розділ 2 дисертації присвячений висвітленню ознак, різновидів та функцій правових дефініцій, дослідженню чинників формування дефінітивного апарату сучасного права, а також визначенню природи і особливостей законодавчих дефініцій.

Багатоаспектність правових дефініцій розкривається дисертантом також через обґрунтування цілісної системи їх ознак, а також виокремлення їх конкретних різновидів на підставі різних критеріїв та визначення низки основних напрямів їхнього впливу на суспільні відносини та їх суб'єктів (учасників) з метою забезпечення їх соціально корисної активності в межах визначеного правопорядку. Саме ці аспекти правових дефініцій досліджені в окремому підрозділі (2.1).

Аналізуючи існуючі наукові підходи до розуміння функцій правових дефініцій, дисертант зазначає, що їх можна поділити на дві групи: 1) загальні або такі, що є характерними для всіх або майже всіх правових дефініцій незалежно від їх конкретного різновиду; 2) спеціальні або такі, що притаманні не всім, а лише окремим видам правових дефініцій (наприклад, законодавчим, доктринальним або судовим), в межах яких вони проявляють свою особливу якість та здатність до забезпечення відповідних соціальних змін (с. 89).

Важливого значення для правильного розуміння природи правових дефініцій та їх функціонального призначення має аналіз чинників формування дефінітивного апарату сучасного права, який було здійснено автором у підрозділі 2.2 дисертації. У роботі обґрунтовується думка, що формування дефінітивного апарату права є складовою частиною більш загального процесу

правоутворення, зміст якого пов'язаний з тими соціальними чинниками та закономірностями, що впливають на розвиток правового регулювання в цілому (с. 100-103). З огляду на це дисертантом виокремлюються внутрішні та зовнішні детермінанти (чинники) формування дефінітивного апарату права. Дисертант у своїй роботі виходить з того, що внутрішні чинники – це ті факти і обставини, які обумовлюються насамперед специфікою та динамікою розвитку самого права як соціонормативного феномену соціальної дійсності, а зовнішні включають в себе, відповідно, ті явища, які пов'язані з особливостями соціокультурного та природного розвитку суспільства, зокрема, з рівнем прогресу соціогуманітарних наук в цілому, станом функціонування економічних, політичних та інших відносин, зі змістом фактично пануючої у суспільстві та державі ідеологією, специфікою взаємозв'язку права та інших соціальних регуляторів тощо (с. 104).

Окрему увагу у дисертації приділено також дослідженню природи законодавчих дефініцій, визначенню їх специфічних ознак, ролі у забезпеченні правового унормування суспільних відносин та вимог, яким вони повинні відповідати (підрозділ 2.3).

Узагальнюючи різні наукові ідеї щодо визначення сутності та природи законодавчих дефініцій, дисертант стверджує, що законодавчі дефініції являють собою специфічний різновид правової норми, який справляє регулюючий та охоронний вплив на суспільні відносини, що підлягають правовому регулюванню за допомогою певної сукупності правових норм або інституту права (с. 123). На основі характеристики ознак, які є властивими законодавчим дефініціям, дисертант обґрунтовує власне бачення вимог, яким повинні відповідати законодавчі дефініції та які повинні враховувати відповідні суб'єкти правотворчості, а саме: 1) перша група об'єднує вимоги і правила, що пред'являються до формулювання законодавчих дефініцій (наприклад, вимога соціальної адекватності законодавчих дефініцій, правило повноти визначення, правило несуперечності та правило однозначності дефініцій тощо); 2) друга

група об'єднує правила, які пов'язані з їх коректним або найбільш доцільним розміщенням в структурі закону чи іншого нормативно-правового акта (с. 129).

Розділ 3 присвячений висвітленню порівняльних аспектів функціонування правових дефініцій в романо-германській та англосаксонській правових сім'ях, а також визначенню напрямів розвитку правових дефініцій в національній правовій системі України.

Висвітлюючи загальні особливості функціонування правових дефініцій в правових системах романо-германського та англосаксонського типу (підрозділ 3.1 та підрозділ 3.2 відповідно), дисертант констатує, що специфіка правових дефініцій в межах відповідного типу правових систем безпосередньо пов'язана не лише з особливостями методології їх мовного (текстуального) вираження, але й з роллю та значенням відповідних елементів правової системи, в межах яких такі дефініції утворюються, зокрема, системи законодавства, правової доктрини та судової практики.

Виокремивши основні ознаки, притаманні системам континентального та загального права, а також дослідивши на зарубіжній емпіричній, у тому числі законодавчій базі зміст багатьох юридично значущих понять, дисертант відзначає, що в романо-германській та англосаксонській правових сім'ях правові дефініції відіграють важливу роль у забезпеченні стабільності та ефективності функціонування і розвитку правових систем сучасності, хоча характер їх формування, викладу, а також ступінь їх безпосереднього впливу на суспільні відносини в межах відповідних держав є різним, що обумовлюється, серед іншого, правовою традицією їх розвитку.

З огляду на здійснений аналіз висловлюється обґрунтована думка, що сучасна конвергенція романо-германського та англосаксонського права, завдяки якій суттєвого зближення зазнали форми зовнішньої об'єктивації правових норм і положень вказаних правових сімей, ще не свідчить про уніфікацію способів та засобів викладу нормативного матеріалу в їх структурі (с. 184). Завершується розділ 3 визначенням основних напрямів удосконалення правових дефініцій в національній правовій системі України.

Дисертантом наголошено на найбільш актуальних змістовних параметрах забезпечення якості правових дефініцій у контексті нинішніх реалій розвитку незалежної Української держави, а саме: 1) забезпечення соціальної адекватності змісту правових і, зокрема, законодавчих дефініцій; 2) забезпечення узгодженості законодавчих дефініцій між собою, у тому числі тих, які містяться в підзаконних нормативно-правових актах; 3) забезпечення уніфікації змісту законодавчих дефініцій, сформованих в межах різних національних та наднаціональних правопорядків, в умовах конвергенції правових систем сучасності (с. 189-190).

Висновки до розділів та роботи в цілому відображають основні ідеї та положення дисертації і викладають їх у стислому вигляді. Вважаємо, що дисертаційне дослідження Хоменка Олександра Володимировича на тему: «Правові дефініції: поняття, природа та значення (порівняльно-правовий аспект)» присвячене актуальній у теоретичному та практичному відношенні темі, підготовлене на високому професійному рівні та залишає позитивне враження. Однак, як і будь-яка творча робота, що ґрунтується на авторських ідеях, представлене дослідження викликає певні зауваження, які можуть бути сприйняті дисертантом як побажання або ж націлені на уточнення його наукової позиції.

1. Не заперечуючи тези дисертанта про те, що до структури методології наукового дослідження включаються відповідні філософські підходи, які визначають його загальний напрям і стратегію, а також конкретні методи пізнання тих чи інших соціальних явищ, зміст яких достатньою мірою розкривається у підрозділі 1.1 дисертації, у процесі вивчення сутності та природи правових дефініцій, на нашу думку, потребують більш розширеного застосування також такі принципи наукового пізнання, як об'єктивність, детермінізм, системність та плюралізм. У зв'язку із цим важливо було б більш повно розкрити роль та значення цих принципів саме у дослідженні правових дефініцій. Це питання, на жаль, так і не знайшло свого належного висвітлення в межах представленої дисертації.

2. У підрозділі 1.3 дисертації на сторінці 60 автор зазначає, що так званий прагматичний аспект точності правових дефініцій «спрямований на досягнення практичного соціально корисного ефекту від використання насамперед тих дефініцій, які закріплені на нормативно-правовому рівні (на рівні всієї системи законодавства)». У вказаному контексті слід відзначити, що будь-які правові дефініції спрямовані на досягнення практичного соціально корисного ефекту від їх використання у суспільній практиці, а тому запропонована теза в рівній мірі стосується логічного, гносеологічного та мовного аспектів правових дефініцій. У зв'язку із цим, хотілося б почути додаткові пояснення дисертанта з цього приводу, зокрема, в чому саме полягає специфіка прагматичного аспекту точності правових дефініцій.

3. Виокремлюючи спеціальні функції правових дефініцій дисертант, серед іншого, наголошує, що законодавчі дефініції виконують такі функції, як установча, регулятивна, інтегративна та правоохоронна (с. 93). Водночас, у роботі не розкривається зміст цих функцій, а тому незрозуміло, в чому саме у даному випадку полягає вплив законодавчих дефініцій на відповідні суспільні відносини.

4. У підрозділі 2.2 дисертації на сторінці 97 автор зазначає, що одним із чинників, який справляє певний вплив на процес формування понять та їх дефініцій у правовій системі, є ідеологічний. У зв'язку із цим хотілося б дізнатися від дисертанта, яким чином ідеологія впливає на формування змісту юридично значущих понять.

5. На сторінці 200 дисертантом зазначається, що «вирішення проблеми забезпечення узгодженості нормативно-правових визначень в умовах сучасних інтеграційних та глобалізаційних реалій спрямоване передусім на подолання колізійності відповідних норм-дефініцій міжнародного (наднаціонального) та внутрішньодержавного права». З огляду на це виникає питання щодо конкретних механізмів забезпечення такої узгодженості норм-дефініцій, які не знайшли свого належного висвітлення у запропонованій дисертації.

Зазначені зауваження запрошують автора до дискусії і можуть бути враховані у подальшій роботі над проблемою. Вони не мають принципового характеру і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження, яке вирізняється науковою новизною та в якому знайшла вирішення актуальна наукова проблема щодо комплексного загальнотеоретичного дослідження сутності, ролі та значення правових дефініцій в контексті розвитку демократичних правових систем сучасності.

Таким чином, дисертаційне дослідження Олександра Володимировича Хоменка тему «Правові дефініції: поняття, природа та значення (порівняльно-правовий аспект)» є завершеною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують конкретне науково-прикладне завдання, яке полягає у комплексному загальнотеоретичному дослідженні сутності, ролі та значення правових дефініцій в контексті розвитку демократичних правових систем сучасності. Отримані результати сприятимуть подальшому ефективному розвитку дефінітивного апарату сучасного права.

Отже, дисертаційне дослідження на тему: «**Правові дефініції: поняття, природа та значення (порівняльно-правовий аспект)**», представлене на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – Право), відповідає встановленим нормативним вимогам, а його автор – Хоменко Олександр Володимирович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – Право).

ОФЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

доктор юридичних наук, професор
завідувач кафедри теорії та історії
права та держави Інституту права
Київського національного університету
Імені Тараса Шевченка

С. В. Бобровник

